

नेपाल

कार्यकारी सारांश

अन्तरिम संविधानले धार्मिक स्वतन्त्रताको संरक्षण गरेको छ र व्यवहारमा सरकारले साधारणतया धार्मिक स्वतन्त्रताको सम्मान गर्यो । यद्यपि संविधानले धर्म परिवर्तन गराउन भने निषेध गरेको छ । धार्मिक स्वतन्त्रताको अधिकारको सम्मान वा त्यसको संरक्षणका सम्बन्धमा सरकारले न त कुनै सुधार या न त कुनै अवनति प्रदर्शन गर्यो । सरकारले छिटपुट रूपमा एक धार्मिक समूहको क्रियाकलापमाथि हस्तक्षेप गर्यो । अन्तरिम संविधानले राष्ट्रलाई अधिकारिक रूपमा धर्म निरपेक्ष राष्ट्र घोषित गरेको छ । धार्मिक अल्पसंख्यकहरूले प्रमुख राजनीतिक तथा सरकारी पदहरूमा हिन्दूहरूको प्रभुत्व रहेको बारे गुनासो गरे । अल्पसंख्यक धार्मिक समूहका सदस्यहरूले बेलाबखत प्रहरी उत्पीडनका घटनाहरू रिपोर्ट गरे । उत्पीडन राजनीतिक वा धार्मिक कुन कारणका लागि भएका थिए भन्ने बारे सधै स्पष्ट थिएन ।

धार्मिक सम्बन्धन, आस्था वा अभ्यासका आधारमा सामाजिक दुर्व्यवहार वा भेदभाव भएका समाचारहरू आएनन् । देशका धार्मिक समूहका अनुयायीहरू सामान्यतया शान्तिपूर्वक एकआपसमा मिलेर बसे र धार्मिक स्थलहरूको सम्मान गरे । जातीयताका आधारमा गरिने भेदभाव गैरकानूनी भएता पनि र केही क्षेत्रमा “तल्लो जात” का मानिसहरूको मन्दिरको पहुँचमा सुधार आएता पनि हिन्दू मन्दिरहरूमा जातीय भेदभाव बारम्बार हुने गरे जस अन्तर्गत केही हिन्दू पण्डितहरूले दलित (पहिले “अछुत” भनिने) समुदायका सदस्यहरूलाई मन्दिर छिर्न निषेध गरे ।

अमेरिकी सरकारले मानव अधिकारलाई प्रवर्द्धन गर्ने आफ्नो समग्र नीतिको एक हिस्साका रूपमा नेपाल सरकारसँग धार्मिक स्वतन्त्रताबाबारे छलफल गर्यो । अमेरिकी दूतावासले हाल नयाँ संविधान निर्माण गर्ने क्रममा रहेका प्रमुख सभासदहरूलाई नयाँ संविधानमा धार्मिक स्वतन्त्रतालाई सम्मान गर्ने खालका प्रावधानहरू संलग्न गराउन प्रोत्साहन गर्नका लागि उनीहरूलाई छलफलमा सहभागी गरायो । अमेरिकी दूतावासले हिन्दू, बौद्ध, इसाई, मुस्लिम, यहुदी, सिख र अन्य धार्मिक समूहहरूसँग नियमित रूपमा सम्पर्क कायम राख्यो ।

खण्ड १. धार्मिक जनसंख्या

सरकारका अनुसार जनसंख्याको ८० प्रतिशत जनता हिन्दू, ११ प्रतिशत बौद्धधर्मी, ४ प्रतिशत मुसल्मान (जसमा सुन्नी वा सुफीको बाहुल्य छ), ३.६ प्रतिशत किराँत (हिन्दूद्वारा प्रभावित आदिवासी धर्म) र ०.५ प्रतिशत इसाई धर्मावलम्बी रहेका छन् । अल्पसंख्यक धार्मिक समूहका सदस्यहरूले उनीहरूको संख्या उल्लेख्य रूपमा कम गणना गरिएको विश्वास गर्नेन् । नेशनल चर्चेस फेलोशिप अफ नेपालका अनुसार काडमाडौं उपत्यकामा मात्र करिब ४०० इसाई गिर्जाघरहरू सञ्चालित छन् र इसाई धार्मिक समूहहरूका अनुसार विगत एक वर्षमा इसाई धर्मावलम्बीहरूको संख्या उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भएको छ । जमिया मस्जिदका एक अधिकारीका अनुसार यहाँ करिब ३,६०० मदरासाहरू छन् जसमध्ये अधिकांश कुनै एक मस्जिदसँग सम्बद्ध छन् ।

खण्ड २. धार्मिक स्वतन्त्रता प्रति सरकारको सम्मानको अवस्था

कानूनी/नीतिगत संरचना

अन्तरिम संविधानले धार्मिक स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरेको छ, तर विशेषतः धर्म परिवर्तन गराउने कार्यलाई भने निषेध गरेको छ। वर्षको अन्त्यतिर सन् २००८ मा निर्वाचित ६०१ सदस्यीय संविधानसभा नयाँ संविधान लेखे क्रममा थियो।

अन्तरिम संविधानले सन् १९९० को संविधानले प्रत्याभूत गरेको जातका आधारमा कुनै पनि नागरिकमाथि भेदभाव गरिने छैन भन्ने व्यवस्थालाई निरन्तरता दिएको छ। मैमा संविधानसभाले जातीयतामा आधारित भेदभाव तथा छुवाछुत ऐन पारित गयो जसले पूजा आराधनाका स्थल लगायत सार्वजनिक तथा निजी स्थानहरूमा जातीयताका आधारमा गरिने भेदभावजन्य कार्यलाई आपराधिक घोषित गरेको छ।

सन् २००२ मा सरकारले देशमा दलितहरूको अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै दलित समुदायको देश विकास प्रक्रियामा सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गराउने र दलितका मुद्दाहरूमा संलग्न स्थानीय गैरसरकारी संस्थाहरूसँग समन्वय गर्ने आशयले एउटा राष्ट्रिय दलित आयोग गठन गयो। दलित समुदायका सदस्यहरूले मन्दिरको पहुँचमा निषेधका सम्बन्धमा भएका सामाजिक भेदभावसम्बन्धी मुद्दाहरू दर्ता गर्दा आयोगले ती व्यक्तिका धार्मिक अभ्यासका अधिकारको संरक्षणका लागि सहयोग प्रदान गरेको छ।

हिन्दू बहुसंख्यकहरूलाई पक्षपात हुने खालका कुनै खास कानूनहरू थिएनन् न त हिन्दूवादको अभिव्यक्तिलाई सरकारले नियन्त्रणमा नै राख्यो। बौद्धधर्मीहरूले गाई मार्नेसम्बन्धी कानूनी प्रतिबन्ध विभेदकारी भएको भनी गुनासो गरे। देशको मुलुकी ऐनले गाई मार्ने वा मार्ने नियतलाई प्रतिबन्ध गरेको छ। यस कानूनको उल्लङ्घन गर्नेलाई बाह्र वर्ष कैद सजाय समेत तोकिएको छ।

सरकारी कर्मचारीहरूलाई धार्मिक विदाहरू लिने र आफ्ना निजी घरजग्गामा विना सरकारी हस्तक्षेप मनाउन पाउने अनुमति छ।

धार्मिक समूहहरूलाई दर्ता अनिवार्य छैन तर गैरसरकारी संस्थाहरूलाई कानूनी दर्ता अनिवार्य छ। इसाई, मुसलमान र यहुदीका धार्मिक संस्थाहरूले आफ्नो संस्थालाई दर्ता नगराएसम्म गिर्जाघर, मस्जिद, यहुदी पूजास्थल, वा चिहानगृह बनाउनका लागि जमिन किन्न र स्वामित्व लिन नपाउने दाबी गरे।

देशको अन्तरिम संविधान र मुलुकी ऐनले धर्म परिवर्तन गराउने कार्यलाई प्रतिबन्ध गरेको छ, र त्यसो गर्नेलाई जरिवाना, कैद वा विदेशीहरूका सम्बन्धमा देश निकालाको व्यवस्था गरेको छ। व्यक्तिगत परिवर्तनलाई भने अनुमति दिइएको छ। विगतको एक वर्षमा धर्म परिवर्तन गराउने कार्यमाथि कानूनी कार्यवाही भएको कुनै समाचार आएन।

नेपालमा औपचारिक रूपमा मिसनरीहरू छैनन, तर यहाँ दशकौदेखि मिसनरी अस्पतालहरू, कल्याणकारी संस्थाहरू र विद्यालयहरू सञ्चालित हुँदै आएका छन्। यी संस्थाहरूले धर्म परिवर्तन गराउने कार्य गर्दैनन् र सरकारी हस्तक्षेप बिना स्वतन्त्र रूपमा काम गर्दैनन्। माध्यमिक तहको शिक्षामा मिसनरी विद्यालयहरूको स्थान सम्मानजनक रहिआएको छ। सरकारी निकाय र व्यापारिक समुदायमा कार्यरत क्तिपय शिक्षित, सम्भ्रान्त व्यक्ति क्याथोलिक माध्यमिक विद्यालयका सफल छात्रछात्रा हुन्। मिसनरी विद्यालय र अस्पतालमा काम गर्ने विदेशी कामदारहरू अस्पताल र विद्यालयहरूलाई आर्थिक सहायता प्रदान गर्ने स्थानीय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाका प्राविधिक कामदारका रूपमा भिसा लिई देश प्रवेश गर्दैनन्। सरकारको अध्यागमनसम्बन्धी कानूनले धर्म परिवर्तनको गतिविधिमा संलग्न कुनै पनि विदेशी कामदारलाई देश निकाला हुने व्यवस्था गरेको छ। तर वर्षभरि देश निकाला गरिएका कुनै घटना थिएनन्। धेरैवटा विदेशी इसाई धार्मिक संस्थाले स्थानीय गिर्जाघरहरूसँग सिधा सम्पर्क कायम गर्दै पास्टरहरूलाई धार्मिक प्रशिक्षणका लागि विदेश पठाउने व्यवस्थाको प्रायोजन गर्दैन्।

सरकारी विद्यालयहरूले धर्मको पठनपाठन नगराएता पनि अधिकांश विद्यालयका मैदानमा हिन्दू धर्म अन्तर्गत विद्याकी देवी सरस्वतीको मूर्ति राखिएको हुन्छ। केहीले देवीका लागि हिन्दू प्रार्थना गरेर दैनिक क्रियाकलाप शुरु गर्ये।

मस्जिदहरूलाई नभई मदरसाहरूलाई चाहीँ स्थानीय जिल्ला प्रशासन कार्यालय (गृह मन्त्रालयको अड्ग) अन्तर्गत दर्ता गरिनुपर्छ र आफ्नो सञ्चालनको स्रोत खुलाउनुपर्छ। यो नीतिलाई भेदभावपूर्ण भन्दै केही मुसल्मान नेताले आलोचना गरे। तर यो दर्ताको प्रावधानलाई व्यवहारमा भने लागू गरिएन। देशको शिक्षा विभागका अनुसार ८१० मदरसाहरू जिल्ला शिक्षा कार्यालय अन्तर्गत कानूनी रूपमा दर्ता भएका छन्। जिल्ला शिक्षा कार्यालयले दर्ता गरिएका मदरसाहरूलाई वार्षिक रूपमा न्यूनतम आर्थिक सहयोग पनि उपलब्ध गराउँछ। पचासजना सम्म विद्यार्थी भएका मदरसाहरू औपचारिक विद्यालयका रूपमा दर्ता हुन पाउँछन्। दर्ता भएका मदरसाहरूलाई सरकारले शिक्षकहरूको तलबका लागि भनेर वार्षिक लगभग २६,००० रुपैयाँ (३४६ डलर) विनियोजन गर्दै। दर्ता भएका मदरसाहरूका लागि विभागले पाठ्यक्रम पनि तयार गर्दछ। मुसल्मानहरूलाई हजमा सहभागी हुनबाट प्रतिबन्ध लगाइएको छैन, र सरकारले तीर्थका लागि आर्थिक सहायता उपलब्ध गराउँदैन।

धार्मिक ग्रन्थहरूको बेचबिखन वा स्वामित्वमा कुनै प्रतिबन्ध थिएन।

अन्तरआस्था समझदारीका सम्बन्धमा सरकारसँग कुनै औपचारिक नीति थिएन।

सरकारले निम्न धार्मिक पर्वहरूलाई राष्ट्रिय विदाका रूपमा घोषणा गरेको छ : महाशिवरात्री, फाल्गुन पूर्णिमा, कृष्ण अष्टमी, दशै, तिहार, माघी, छठ, ल्होसार (गुरुङ र तामाङ्ग/शेर्पा समुदायहरूले भिन्नभिन्न मितिमा मनाउने बौद्ध धर्म अनुसारको नयाँ वर्षको पर्व), बुद्ध जयन्ती, ईद (ईद-अल-फितर), क्रिस्टमस, र उघोली (राई र लिम्बू समुदायहरूले मनाउने किराँती जातीय/धार्मिक पर्व)।

सरकारी अभ्यास

धार्मिक स्वतन्त्रतामाथि दुर्व्यवहार भएका घटनाहरू सुन्नमा आए ।

बर्षभरि स्थानीय अधिकारीहरूले धार्मिक स्वतन्त्रतामाथि बन्देज लगाउनका साथै धार्मिक कार्यक्रमहरू मनाउने र तिब्बतमा लागू चिनियाँ नीतिहरूको विरोध गर्ने केही तिब्बती बौद्ध धर्मावलम्बीहरूलाई थुनामा राखे । चीनमा विरोध प्रदर्शन गर्ने भिक्षुहरूसँग ऐक्यबद्धता जनाउन एप्रिल, मे, जुन र नोभेम्बरमा सञ्चालन गरिएका शान्तिपूर्ण तिब्बती प्रदर्शनहरूमाथि सरकारी अधिकारीहरूले हस्तक्षेप गरे । दुई भिन्न प्रदर्शनहरूमा ७० जना जिति तिब्बतीहरूलाई थुनामा राखियो । तर उनीहरूलाई उत्तिखेर नै थुनामुक्त गरियो । सरकारी अधिकारीहरूले तिब्बतीहरूलाई जुलाई ६ का दिन दलाई लामाको जन्मोत्सव कार्यक्रममा सहभागी हुनबाट बन्देज गरे र सो उत्सवमा सहभागी हुन खोज्ने दुई जनालाई पक्राउ गरे ।

धर्म परिवर्तन गराउने कार्यमाथिको प्रतिबन्धले गैरहिन्दू धार्मिक आस्थाको अभिव्यक्तिलाई सीमित गराउने भनी केही इसाई तथा मुसल्मान समूहहरूले चिन्ता व्यक्त गरे । धर्म परिवर्तन गराउने कार्यमा संलग्न व्यक्ति तथा संस्थाविरुद्ध उजुरी हाल गैरसरकारी संस्था र व्यक्तिहरूलाई अनुमति दिइयो र सरकारले त्यस्ता उजुरी उपर छानबिन गन्यो ।

केही बौद्धधर्मीहरूले बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनीको विकासका लागि गठित नयाँ सरकारी समितिमा हिन्दूहरूको प्रभुत्वता रहेको बारे चासो व्यक्त गरे ।

धार्मिक अल्पसंख्यकहरूले प्रमुख राजनीतिक तथा सरकारी पदहरूमा हिन्दूहरूको प्रभुत्वता रहेको बारे गुनासो गरे ।

खण्ड ३. धार्मिक स्वतन्त्रताका लागि सामाजिक सम्मानको अवस्था

धार्मिक सम्बन्धन, आस्था वा अभ्यासका आधारमा सामाजिक दुर्व्यवहार वा भेदभाव भएका खबरहरू आएनन् ।

देशका धेरै धार्मिक समूहका अनुयायीहरू सामान्यतया शान्तिपूर्वक एकआपसमा मिलेर बसेका थिए र धार्मिक स्थलहरूको सम्मान गरिएको थियो । हिन्दूहरूले देशभर रहेका बौद्ध स्तुपा र गुम्बालाई सम्मान गर्दथे भने बौद्धधर्मीहरूले पनि हिन्दू मन्दिरहरूलाई त्यस्तै मान गर्दथे । देशको दक्षिणी भागमा पर्ने लुम्बिनीस्थित बुद्धको जन्मस्थल एक महत्वपूर्ण तीर्थस्थल हो भने बुद्ध जयन्ती राष्ट्रिय विदाका रूपमा रहेको छ ।

केही इसाई समूहका अनुसार विशेषगरी देशलाई 'हिन्दू अधिराज्य' नभई 'धर्मनिरपेक्ष राज्य' भनी सन् २००७ को संसदीय घोषणापछि देशमा हिन्दू अतिवादीले निरन्तरता पाएको छ । हिन्दू अतिवादी समूह नेपाल डिफेन्स

आर्मी विशेष चिन्ताको रूपमा रह्यो । सो समूहले नोभेम्बरमा नेपालस्थित क्रिस्चियन युनाइटेड मिसन बाहिर बम्ब राखेको विश्वास गरिएको छ । सो घटनामा कोही व्यक्ति घाइते भएनन् ।

केही नागरिक चाहिँ इसाईहरूले धर्म परिवर्तन गराएको र गराउन प्रेरित गरिरहेकोबारे चिन्तित थिए र देशमा इसाई धर्म फैलिएको कुरालाई चासोका साथ हेरिरहेका थिए ।

एउटा धर्मबाट अर्को धर्ममा जानेहरू (विशेषगरी हिन्दूबाट मुसल्मान र इसाई हुनेहरू) बेला बेलामा सामाजिक रूपमा बहिष्कृत पनि भए । उनीहरूले कहिलेकाहीं हिन्दू अतिवादीहरूबाट दुर्व्यवहार र भेदभावको सामना पनि गर्नुपर्यो । केहीलाई जबर्जस्ती गाउँ छाड्न लगाइएको पनि जानकारीमा आयो । यो भेदभाव प्रणालीबद्ध थिएन र सन् २०११ मा धर्म परिवर्तन गर्नेहरूमाथि हिंसा भएको खबरहरू आएनन् । धर्म परिवर्तकहरू सामान्यतया आफ्नो नयाँ धर्मका बारेमा खुलेर भन्न डराएनन् ।

अन्तरिम संविधानले निषेध गरेता पनि र उपेक्षित जातहरूको हक अधिकारको संरक्षणका लागि सरकारका प्रयासका बाबजुद पनि दलित लगायत तल्लो जातका सदस्यहरूमाथि चौतर्फी रूपमा सामाजिक भेदभाव कायमै रह्यो र उनीहरूको धार्मिक स्वतन्त्रतामा असर पर्यो । दलितहरूलाई स्थानीय गाउँवासी तथा हिन्दू पण्डितहरूले प्रायः जसो अवस्थामा मन्दिरभित्र छिर्न लगायत आफ्ना धार्मिक संस्कारहरू मनाउन वा सांस्कृतिक तथा धार्मिक पर्वहरूमा सहभागी हुनबाट रोक लगाए । अन्य धार्मिक समुदायहरूले जातीय भेदभावको अभ्यास गरेनन् । यद्यपि विशेषतः काठमाडौं उपत्यकामा राप्तो शिक्षादीक्षा र उच्चतम समृद्धिका कारण जातीय भेदभाव विस्तारै घट्दै गएको थियो भने न्यून आय भएका सामाजिक समूहहरूका लागि अवसरहरू पनि बढ्दै गएका थिए ।

हिन्दू, बौद्ध, मुसल्मान, क्याथोलिक, प्रोटेस्टेन्ट र बहाई समुदायका प्रतिनिधि रहेको अन्तरधार्मिक परिषद् नेपाल (इन्टर-रिलिजियस काउन्सिल अफ नेपाल) नामक एक गैरसरकारी संस्था देशमा शान्तिको प्रवर्द्धनका लागि सक्रिय थियो ।

खण्ड ४. अमेरिकी सरकारको नीति

अमेरिकी दूतावासले हाल नयाँ संविधान निर्माण गर्ने क्रममा रहेका प्रमुख सभासदहरूलाई नयाँ संविधानमा धार्मिक स्वतन्त्रतालाई सम्मान गर्ने खालका प्रावधानहरू संलग्न गराउन प्रोत्साहन गराउनका लागि उनीहरूलाई छलफलमा सहभागी गरायो । दूतावासले धार्मिक स्वतन्त्रतालाई नजिकबाट अनुगमन गर्यो र नेपाल सरकारसमक्ष यस विषयसम्बन्धी कुरा उठयो । सरकारले तिब्बतीहरूलाई शान्तिपूर्ण प्रदर्शन गर्नवाट बन्धित गरेको विषयमा तथा ती प्रदर्शनमा हुने गरेका असमानुपातिक कार्यवाहीका बारेमा दूतावासले पटकपटक विरोध जनायो । अमेरिकी दूतावासले हिन्दू, बौद्ध, मुसल्मान, इसाई, यहुदी, सिख तथा अन्य धार्मिक समूहहरूसँगको सम्पर्कलाई कामय राख्यो ।